

УДК 81'243'373'36(076.5)

ДОТЕКСТОВІ ТА ПІСЛЯТЕКСТОВІ ВПРАВИ: ТИПОЛОГІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ

Богдан Сокіл

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
Університетська, 1/233, 79000 Львів, Україна
тел.: (032) 239 43 55*

Описано типологію та особливості побудови дотекстових і післятекстових вправ. Проаналізовано завдання на різних мовних рівнях, подано практичні завдання, які можна використати під час підготовки навчально-методичних матеріалів для чужоземців.

Ключові слова: дотекстові та післятекстові вправи, лексичний рівень, граматичний рівень, фразеологізми, застарілі слова.

З року в рік зростає кількість чужоземців, які вивчають українську мову. Тому нагальною є проблема створення методичних матеріалів, посібників і підручників, які допомагатимуть чужоземним громадянам під час навчання. Важливою умовою підготовки таких матеріалів є не лише добір текстів для навчання, але й вироблення типології та особливостей побудови дотекстових та післятекстових вправ, які допоможуть користувачеві краще зрозуміти текст і вивчити граматику мови. Зауважимо, що як до текстових, так і післятекстових вправ може бути багато. Основною умовою їхнього використання є мета заняття: для дотекстових вправ – якнайкраще підготувати користувача до розуміння матеріалу, що будуть вивчати студенти, для післятекстових – побачити, як зрозумів він текст. Кількість вправ диктує сам текст, його розмір, лексичне багатство, різноманітність морфологічних форм та синтаксичних конструкцій. Тому цілком зрозуміло, що в межах однієї статті зробити детальну класифікацію вправ неможливо. Зупинимось на типології та особливості вправ, які використані в посібниках Б. Сокола „Книга для читання з української мови. Книга I” (Тернопіль, 2010) та рукописному варіанті „Книга для читання з української мови. Книга II”. Зазначені посібники містять такі розділи з української літератури: „Усна народна творчість”, „Вступ до літературознавства” і „Українські письменники першої половини XIX століття”.

Дотекстові вправи

Завданням дотекстових вправ є допомогти іноземцеві:

- а) краще зрозуміти текст уроку;
- б) збільшити словниковий запас з української мови;
- в) повторити (або вивчити) граматику української мови.

Дотекстові вправи повинні охоплювати всі мовні рівні української мови.

I. Лексичний рівень

Найпоширенішими видами вправ цього рівня є такі: підібрати антоніми, синоніми, омоніми та пароніми до поданих слів.

Найпродуктивнішими видами вправ є підбір антонімів та синонімів української мови. Як показала практика, підбір антонімів практично не викликає труднощів в чужоземців під час виконання завдання.

Після кожного виду завдань ми даємо слова для довідок. Ці слова, на нашу думку, можна подати двома способами:

а) лінійним способом, де словам у завданнях відповідають слова з довідки.

Наприклад, доберіть до поданих слів антонім: *близький, хоробрий, початок, відомий, широко, глибоко, почати.*

Слова для довідок: *далекий, боягузливий, кінець, невідомий, вузько, поверхнево, закінчити.*

б) змішаним способом, де слова у довідці подають у будь-якому порядку.

Наприклад, доберіть до поданих слів антонім: *близький, хоробрий, початок, відомий, широко, глибоко, почати.*

Слова для довідок: *кінець, далекий, вузько, невідомий, боягузливий, закінчити, поверхнево.*

Підбір синонімів до поданих слів є також доволі дієвим видом дотекстових вправ. На наш погляд, вивчення явища синонімії можна подавати трьома способами:

а) лінійним, якщо слово у тексті є широкоживаним, тобто стрижневим у словнику синонімів: *бідність, їжа, отвір, зарозумілість, дуже малий, хата.*

Слова для довідок: *зідні, страва, щільна, тиша, мізерний, їжа.*

б) змішаним, якщо слова в завданні й слова в довідці є частовживаними: *часопис, цивільний, кволий, переживати, діло, ікона.*

Слова для довідок: *образ, громадянський, хвилюватися, журнал, справа, слабкий,*

в) досить часто слово, яке є в тексті і до якого слід добрати синонім, перебуває на периферії в синонімічному гнізді, й слова у довідці не зможуть допомогти користувачеві. У такому випадку, на наш погляд, слід у завданні вказати стрижневі слова, а слова у довідці подати лінійним способом: *келіх, урвище, руйнувати, хунути.*

Слова для довідок: *чаша, бескид, плюндрувати, марніти*

Спосіб подання слів для довідок залежить від рівня підготовки користувачів: у менш підготовленій аудиторії доцільніше використовувати лінійний спосіб, у більш підготовленій – можна використовувати змішаний. Принагідно зауважимо, що в аудиторії, де користувачі володіють українською мовою на доволі високому рівні, можна взагалі відмовитися від слів для довідок.

Опрацювання лексики за допомогою підбору омонімів, на нашу думку, не настільки продуктивний вид вправ, як два попередні, оскільки не в кожному тексті можна знайти омонімічні пари. Однак, такі завдання урізноманітнюють види дотекстових вправ і є доволі дієвими: вони не лише допомагають зрозуміти текст, але й удосконалити граматичне розуміння мови.

Наприклад:

Поясніть значення слів *замок – замок*. Як називаються такі слова? Наведіть приклади таких слів.

Доволі цікавим є опрацювання паронімії української мови. Особливо такий вид роботи буде доцільним на завершальному етапі навчання, коли користувач володіє мовою, а пояснення явищ паронімії дозволить йому вдосконалити знання.

Наприклад:

Поясніть значення слів *сердечний* – *сердешний*. Як називаються такі слова? Наведіть приклади таких слів.

Граматичний рівень

Якщо вищезазначені види робіт здебільшого передбачають розширення лексичного багатства української мови, то інші дотекстові вправи служать для кращого розуміння граматичного рівня. До таких вправ, зокрема, належать завдання зі словотвору, граматики та синтаксису. Граматичні вправи дозволяють перевірити рівень засвоєння граматичного багатства нашої мови й застосування граматики на практиці. Залежно від контексту їхній вибір може бути найрізноманітніший. До цього рівня належать завдання на вироблення й закріплення словотворчих, граматичних та синтаксичних умінь і навичок.

Словотвірні вправи передбачають повторення будови слова, і одночасно через використання словотворчих засобів мови розширюють лексичний запас чужоземців. Ці вправи можуть бути різних видів:

а) визначення морфем у слові:

– Ви значте у слові *військовий* суфікс. Які слова з цим суфіксом ви знаєте?

– Ви значте морфем у словах *відмовляти* і *вмовляти*. Поясніть значення цих слів. Складіть з ними речення.

б) підбір однокорених слів

– Ви значте корінь у словах *дружба*, *дружити*. Доберіть однокореневі слова до слів: *гладша*, *голодува*, *стерегти*, *жити*, *хвали*, *згада*.

Морфологічні вправи, окрім поповнення словникового запасу української мови, дають змогу користувачеві закріпити теоретичні вміння та навички. Їхній вибір залежить від тексту. Типологія таких вправ може бути різноманітною, а саме:

Іменник

– Запишіть дієслова, від яких утворено іменники: *дорушення*, *виховання*, *знання*, *виконання*, *видавання*, *схвалення*, *влаштування*.

– Від по́даних іменників утворіть за допомогою суфікса **-н-** прикметники: *поєзья*, *кристика*, *лірика*.

– Від по́даних назв тварин утворіть за допомогою суфікса **-ат, -ят** форми множини: *курча*, *індича*, *гусеня*, *порося*.

– Утворіть від по́даних іменників за допомогою суфікса **-оньк-, -еньк-** зменшені форми: *світ*, *лихо*, *гопе*.

– Від по́даних іменників утворіть форму кличного відмінка: *друг*, *зоря*, *доля*, *небога*, *сестра*.

Прикметник

– Від по́даних прикметників утворіть за допомогою суфікса **-ість** іменники: *молодий*, *твоєрчий*, *діяльний*, *відсутній*, *можливий*.

– Від по́даних власних назв утворіть за допомогою суфікса **-ськ-** прикметники: *Україна*, *Польща*, *Київ*, *Полтава*, *Харків*, *Черкаси*, *Москва*.

– Від по́даних прикметників утворіть за допомогою суфікса **-еньк-** pestливі форми: *дрібний*, *радий*, *смачний*, *швидкий*, *вузький*.

– Запишіть іменники, від яких утворені подані прикметники: *дворянський, військовий, хліборобський, український, російський.*

– Від поданих прикметників утворіть короткі форми: *радий, повний, ситий.*

Зразок:	ясний - ясен
---------	--------------

– Від поданих прикметників утворіть усі можливі ступені порівняння: *низький, складний, важкий.*

Зразок:	розумний	розумніший; найбільш (найменш) розумний;
		найрозумніший, якнайрозумніший, щонайрозумніший; найбільш (найменш) розумний.

– Від поданих прикметників утворіть нестягнені форми: *синий, бурий, чорний, лютий.*

Зразок	він	вона	воно	вони
	білий	білая	біле	білі

Дієслово

– Від поданих дієслів утворіть за допомогою суфіксів **-нн(я), енн(я)** іменники: *укладати, благословити, заснувати, одружити, створити.*

– Від поданих дієслів утворіть іменники: *шанувати, поважати, гадати, служити, діяти, починати, закінчувати.*

– Від дієслів неоконаного виду утворіть дієслова дооконаного виду: *виявляти, нагороджувати, заслужувати, приваблювати, влаштувати, припадати.*

– Від поданих дієслів утворіть за допомогою суфіксів **-ши, -вши** дієприслівники дооконаного виду: *закінчити, піти, повернутися, влаштуватися.*

– Від дієслів неоконаного виду утворіть за допомогою суфіксів **-учи, -ючи, -ачи, -ячи** дієприслівники неоконаного виду: *підходити, говорити, залишити, з'являтися, благословити, сватати.*

– Від поданих дієслів утворіть за допомогою суфіксів **-н(ий), -ен(ий), -т(ий)** пасивні дієприкметники: *одягнути, схвилювати, вражати, здивувати, посватати.*

– Від поданих дієслів утворіть форми наказового способу: *різати, кусатися, битися, посипати, пропадати.*

Зразок:	ти	ми	ви	хай / нехай

– Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми майбутнього часу: *шуміти, ревіти, ходити, носити.*

Зразок:	палати – буде палати; палатиме
---------	--------------------------------

– Провідмініайте дієслова майбутнього часу за особами.

я	буду шуміти; шумітиму.	ми	
ти		ви	
він, вона, воно		вони	

– Складіть речення з дієсловами: *народити* (кого?) – *народитися* (коли? де?); *закінчити* (що?) – *закінчитися* (коли?); *влаштувати* (що? кого?) – *влаштуватися* (куди?); *повернути* (куди?) – *повернутися* (звідки?); *вчитися* (що?) – *вчитися* (з ким? де?)

Прислівник

– Від поєданих прикметників утворіть за допомогою суфікса **-о** прислівники: *гарний*, *багатий*, *бідний*, *простий*, *страшний*.

– Від прислівників утворіть усі можливі ступені порівняння.

Зразок:	<i>легко – легше, найлегше</i>
---------	--------------------------------

Важливою, на нашу думку, є така дотекстова вправа, як пояснення значення словосполучень. Вона дає змогу переконатися в тому, як чужоземець розуміє їхнє значення, що значно полегшить процес розуміння тексту. На прикладі таких завдань також розвивають комунікативні здібності користувача.

Наприклад, як ви розумієте значення таких словосполучень: *залишити без шматка хліба*; *взяти за годовиця*; *покоритися своїй долі*; *вона йому не пара*; *щиро віддячити*; *знайти спільну мову*; *радіти заручинам*.

Тексти українських письменників охоплюють усе багатство нашої мови, зокрема вони рясніють прислів'ями, приказками, фразеологізмами тощо. Тому, на наш погляд, важливо подати фразеологізми та їхнє значення. Пояснення фразеологізмів може відбуватися двома шляхами:

а) Ознайомтеся з фразеологізмами та їхнім значенням.

<i>Аж у вухах ляцять</i>	<i>дуже горлосно</i>
<i>Скалити зуби</i>	<i>сміятися</i>
<i>Чесати по жишках</i>	<i>бити</i>
<i>Напасти мокрим рядом</i>	<i>випляти когось</i>
<i>І у сом не моргнути</i>	<i>не звертати уваги, не реагувати на щоось.</i>
<i>Втекти маку</i>	<i>суворо покарати, побити кого-небудь.</i>
<i>Випирає дух</i>	<i>дуже важко дихається</i>
<i>Стерегти як зіницю ока</i>	<i>старанно, уважно, дуже.</i>

б) Установіть відповідники між фразеологізмами та їхнім значенням.

<i>писати вилами (по воді)</i>	<i>здоровий, рум'яний (про людищу та її обличчя)</i>
<i>як молоко та кров</i>	<i>жити дуже добре, у достатках,</i>

(кров з молоко □ м)	ро □ зкошах
жи □ ти, на □ че сир в ма □ слі	невідо □ мо, як буде □
му □ ляти о □ чі	хитрува □ ти, ухля □ тися від чого-не □ будь.
виля □ ти хвост □ м	необду □ мано, не поду □ мавши.
бреха □ ти на ві □ тер	перебува □ ти в тако □ му мі □ сці, щоб тебе □ всі ба □ чили.

Уважаємо, що такий шлях опрацювання фразеологізмів на основному етапі є занадто важкий для чужоземця. Він може бути використаний на завершальному етапі вивчення мови, коли чужоземець досконало володіє українською мовою.

Чимало творів українських письменників першої половини ХІХ століття містять велику кількість застарілих слів, які належать до пасивного складу лексики української мови і ускладнюють розуміння тексту. Тому виникає проблема їхнього пояснення, без якого неможливо або важко зрозуміти текст. Пояснити деякі з цих слів можна шляхом підбору синонімів, однак найчастіше подаємо сучасне трактування цих лексем, вважаючи, що це полегшить навчання чужоземцеві.

опі □ чок	край не □ чі, де стоя □ в кагане □ ць
кагане □ ць	невели □ кий світи □ льник, що склада □ ться з гно □ та та по □ суду, у яки □ й налива □ ють олі □ ю.
клу □ ня	буді □ вля, де зберіга □ ють сі □ но, соло □ му то □ що.
де □ йко	зно □ ву (піти □, побі □ гти)

Післятекстові вправи

Завдання цих вправ – переконатися в тому, як чужоземець засвоїв тему. Для цього використовуємо:

а) перевірку рівня засвоєння граматичного матеріалу тексту. На цьому етапі можуть бути такі вправи:

– Утворіть словосполучення з поданих слів: *про*, *відо □ мості*, *осві □ та*; *поча □ ток*, *робо □ та*; *робо □ та*, *пое □ ма «Енеї □ да»*, *над*; *а □ втор*, *пое □ ма*; *па □ м'ятка*, *старовина □*; *насе □ лення*, *мі □ сто*; *життя □*, *краї □ на*.

– З якими словами поєднуються в тексті іменники: *дворяни □ н*, *роки □*, *ша □ на*, *письме □ нник*, *люди □ на*, *виста □ ва*, *роль □*?

– З яким іменниками поєднуються в тексті дієслова: *служи □ ти*, *вчи □ тися*, *перебува □ ти*, *зна □ ти*, *розбира □ тися*, *підтри □ мувати*, *відкри □ ти*?

– На місці крапок напишіть необхідні сполучники або сполучні слова.

1. Ма □ ти ду □ же пережива □ ла за свого □ улю □ бленця і зверта □ лася до Бо □ га, ... він не поки □ нув її □ дити □ ну.

2. "...Живу □ соб □ і, ... хо □ чу, і не бува □ ю зму □ шений переміни □ ти спо □ сіб життя □ свого □".

3. Ба □ тько не дав свого □ благослове □ ння і погро □ жував заборо □ ною відві □ дувати свою □ моги □ лу, ... Григо □ рій ста □ не мона □ хом.

4. Основни □ м завда □ нням Товари □ ства добродія □ ння було □ допомага □ ти всім, ... потребува □ в допомо □ ги.

5. У монастирі □ Григо □ рій догляда □ в за кі □ ньми, ... боя □ вся їх.

Слова □ для до □ відок: хоча □, як, щоб, якщо □, хто.

б) перевірку засвоєння змісту тексту. На цьому етапі використовуємо такі завдання:

– Закінчіть речення

1. Іван Котляревський народився...
2. Дитячі та шкільні роки письменника минули ...
3. Перші знання хлопець отримав...
4. Дванадцять років Котляревський...
5. Котляревський був глибоко обізнаний...
6. Через хворобу Котляревський залишає ...

– Виправте неправильні твердження

1. Народився Григорій Квітка-Основ'яненко кволим і хворобливим.
2. Початкову освіту Григорій здобув у школі.
3. Батьки хотіли, щоб їх син був священиком.
4. Після відставки Квітка повністю віддається заняттям музикою і домашньому театру.
5. Квітка-Основ'яненко одружився дуже рано.
6. У 1812 році з ініціативи Квітки було відкрито Товариство добродіяння.

а. Дайте відповідь на запитання

1. Коли народився Григорій Квітка-Основ'яненко?
2. Де народився Григорій Квітка-Основ'яненко?
3. Де хлопець здобув початкову освіту?
4. Де майбутній письменник здобув душевний спокій?
5. Чому Григорій Квітка-Основ'яненко недоцго пробував у монастирі?
6. На яких посадах працював Григорій Квітка-Основ'яненко?

– Знайдіть логічне продовження речення.

Спочатку Котляревський служив чиновником у різних полтавських канцеляріях, ...	але його безперервно відвідували друзі й знайомі.
Працюючи директором театру, Котляревський тише писав «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник», ...	які й були з успіхом поставлені в 1819 р.
Останні роки життя Котляревський зовсім мало виходив з дому, ...	пізніше був домашнім учителем у поміщицьких родинах на Полтавщині.

– Випишіть із тексту слова певної тематичної групи.

- а) тематичної групи „Тварини”;
- б) тематичної групи „Дерева”.

в) удосконалення власне комунікативних умінь та навичок. На цьому етапі використовуємо такі види завдань.

– Перекажіть біографію письменника, використавши слова з тексту.

а) *життєвий шлях Євгена Гребінки: народився, початок освіти, Ніжинська гімназія, Комісія духовних училищ, викладацька робота, знайомство з Т. Шевченком, померті.*

б) *творчий шлях поета: рукопис байок, перша збірка, альманах "Ластівка", переклад "Полтави" О. Пушкіна, ліричні поезії, підготовка до видання власних творів.*

– Перекажіть текст за запропонованим планом.

– Самостійно складіть план тексту (його частини) і перекажіть.

– Випишіть з тексту ключові слова і перекажіть його.

– ознайомившись з текстом про свята українців, розкажіть про звичаї та традиції свого народу.

Типологія вправ, описана у статті, обмежена змістом вищезазначених посібників і далеко не вичерпує всіх видів завдань, які можна використати під час підготовки різного виду матеріалів для вивчення української мови як іноземної. Їхня кількість і різноманітність залежить від обсягу та змісту текстів, а також від теоретичної підготовки та практичного досвіду автора.

1. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. – К. : Кобза, 1993. – 470 с.
2. Полога Л. Словник антонімів української мови / Л. Полога. – К. : Довіра, 1999. – 275 с.
3. Сокіл Б. Книга для читання з української мови. Книга I. / Б. Сокіл. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 195 с.
4. Сокіл Б. Книга для читання з української мови. Книга II. (Рукопис) / Б. Сокіл. – Львів, 2011. – 215 с.
5. Сокіл Б. Дієслівне керування в українській мові: Словник-довідник для іноземців / Б. Сокіл, Л. Новіцька, М. Товкало. – Львів : Магнолія, 2008. – 751 с.
6. Фразеологічний словник української мови. – К. : Наук. думка, 1993. – 980 с.

PRE-TEXT AND POST-EXERCISES: TYPOLOGY AND STRUCTURAL PECULIARITIES

Bohdan Sokil

The article describes the typology and structural peculiarities of pre-text and post-text exercises. The author analyses tasks for different language levels, gives examples of practical tasks which may be used for the preparation of teaching materials for foreign learners.

Key words: pre-text and post-text exercises, lexical level, grammatical level, phraseologisms, obsolete words.

ДОТЕКСТОВЫЕ ТА ПОСЛЕТЕКСТОВЫЕ УПРАЖНЕНИЯ: ТИПОЛОГИЯ И ОСОБЕННОСТИ ПОСТРОЕНИЯ

Богдан Сокил

Описано типологию и особенности построения дотекстовых и послетекстовых упражнений. Проанализированы задания на разных языковых уровнях, представлены практические задания, которые можно использовать при подготовке учебно-методических материалов для иностранцев.

Ключевые слова: дотекстовые и послетекстовые упражнения, лексический уровень, грамматический уровень, фразеологизмы, устаревшие слова.

Стаття надійшла до редколегії 5.03.2011
Прийнята до друку 2.04.2011